

מחלוקת פנים ציונית על התיישבות יהודית מחוץ לארץ 1912—1911 — ישראל: 'פרשת תורכיה'

Author(s): י' כץ

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. 46 (תשמ"ו), חוברת ג, pp. 265-288

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041704>

Accessed: 05/12/2011 12:45

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

מחלוקת פנים ציונית על התיישבות יהודית מחוץ לארץ ישראל: 'פרשת תורכיה' 1911–1912

מאת יוסי כץ

בניגוד לגופים טריטוריאליסטיים שונים, קבעה הציונות את מטרות ההתיישבותיות בארץ ישראל. אולם בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה העלו כמה חוגים ציוניים הצעות ותוכניות להתיישבות יהודית מחוץ לארץ ישראל. ואכן, במאמר שנתפרסם זה לא מכבר קבע המחבר, ש'הסטיה הטריטוריאליסטית היתה חלק מקורות חייהם של ראשים ומנהיגים בתנועה הציונית'¹. אולם, ב'סטיות הטריטוריאליסטיות' של הציונים לא דובר על התיישבות מחוץ לארץ ישראל כתחליף להתיישבות בארץ ישראל אלא כפיתרון ביניים בלבד ('Nachtasyl' – מקלט לילה). היעד העיקרי נשאר תמיד ההתיישבות בארץ ישראל. המקרה הידוע ביותר של תוכנית התיישבות ציונית מחוץ לארץ ישראל היתה אוגנדה. תוכנית אוגנדה משנת 1903, ותוכנית אחרת, שקדמה לה במספר חודשים, שדנה בהתיישבות באזור אל-עריש, צמחו על רקע קשייה של ההסתדרות הציונית להשיג 'צ'רטר' להתיישבות יהודית בארץ ישראל מאת ממשלת תורכיה. התוכניות הללו נתבטלו מאחר שהממשלה הבריטית שהעלתה אותן חזרה בה מהצעותיה, אך לא במעט בשל לחץ בתוך התנועה הציונית שלא לעסוק בשום תוכנית להתיישבות יהודים מחוץ לגבולותיה של ארץ ישראל². אוטו וארבורג, שעמד בראש ההנהלה הציונית החל משנת 1911, וקודם לכן עמד בראש הוועדה והמחלקה הארץ ישראלית של ההסתדרות הציונית, סייע להתיישבות יהודים באנטוליה בעשור הראשון של המאה הכ'. הוא סבר, שהתיישבות יהודית בארצות הסמוכות לארץ ישראל תסייע מבחינה מדינית, כלכלית ודימוגרפית להתיישבות בארץ ישראל³.

הסוגיה שמאמר זה עוסק בה שייכת אף היא לרשימת ה'סטיות' הציוניות במגמה להתיישבות יהודית מחוץ לגבולות ארץ ישראל: הכוונה להתיישב בסביבות קושטא ובאנטוליה. התוכנית לא יצאה אמנם מהמסד הציוני אלא מחברה ציונית פרטית להתיישבות, אגודת נטעים, אך היא נתמכה על ידי אישים בצמרת ההסתדרות הציונית. תוכנית ההתיישבות צמחה על רקע אפשרויות ההתיישבות הרחבות שנוצרו באותם אזורים אחרי מהפיכת התורכים הצעירים בשנת 1908, ועל רקע איומים מצד התורכים לאסור עלייה וכל פעולה הקשורה להתיישבות היהודית בארץ ישראל אם לא תורחב פעילות ההתיישבות היהודית גם למקומות אחרים באימפריה. הוגי התוכנית רצו להשיג באמצעותה יעדים מדיניים לטובת הרחבת מפעל ההתיישבות הציוני בארץ ישראל. אולם, נראה שהתמיכה

1 ח' אבני, 'הטריטוריאליזם, התיישבות טריטוריאליסטית וההתיישבות הציונית', יהדות זמננו – שנתון לעיון ולמחקר, א (תשמ"ד), עמ' 69–87, ובפרט עמ' 69.

2 ש' אטינגר, תולדות ישראל בעת החדשה, תל-אביב 1969, עמ' 187–189.

3 על פעולותיו של וארבורג בייסוד מושבות יהודיות בתורכיה ראה: העולם, 25.12.1913, עמ' 14.

בתוכנית מצד אישים בממסד הציוני קשורה גם באכזבה מהאפשרות להשיג זכויות אוטונומיות רחבות מהתורכים הצעירים (שבמהפיכתם תלה בתחילה הממסד הציוני תקוות רבות), וכן בכישלון מוחלט של הפעילות המדינית של ההנהגה הציונית במשך שלוש שנים של פעילות אינטנסיבית (1908–1911). בעקבות זאת, ככל הנראה, היתה פתיחות לחיפוש דרכים חדשות לקדם את העניין הציוני בארץ ישראל, גם אם הדבר היה כרוך ב'סטיות טריטוריאליות'.⁴ כקודמותיה, גם תוכנית זו נפלה בראש וראשונה כתוצאה מביקורת ציבורית ציונית נרחבת (בעיקרה ארץ ישראלית), שלא לעסוק בהתיישבות של יהודים מחוץ לגבולותיה של ארץ ישראל.

מהפיכת התורכים הצעירים הניעה יהודים רבים מרוסיה – בעיקר מאזורי הדרום: בסרביה ופודוליה – ומרומניה לקנות קרקעות בתורכיה, בעיקר בקרבת קושטא, על מנת להתיישב בהן. קבוצות רבות התארגנו למטרה זו בשנים 1908–1914, והדבר התבטא בשליחת נציגים, בביצוע רכישות ובהקמת מושבות.

מספר גורמים הביאו לקניית קרקעות בתורכיה ולהתיישבות בה: (א) הכרזה רשמית של הממשלה החדשה, שהופנתה אל 'המוני היהודים החדשים', קראה להם לבוא ולהתיישב בתורכיה, תוך הבטחה ש'הממשלה תקבל אותם שם בתור חלוצי הקולטורה בסבר פנים יפות'...⁵ (ב) היצע רב של קרקעות למכירה (בייחוד ג'יפטליקים – קרקעות שבבעלותו הפרטית של הסולטאן), בעיקר באנטוליה ובקרבת קושטא, במחירים נמוכים ביותר: 5–15 פראנק לדונם. (ג) הקירבה הגיאוגרפית של איזור קושטא למקומות המוצא של המהגרים. (ד) הנציגים ששלחו הקבוצות השונות סיפרו שהאווירה הפוליטית בתורכיה 'טובה כעת עד מאד': בתורכיה אין רדיפות יהודים; מותר בה לכל אדם לחשוב ולהאמין כטוב בעיניו; האזרחים התורכים טובי לב הם ומתייחסים בחיבה ליהודים. כמו כן, '...אוויר הארץ הוא מבריא וטוב כבחצי האי קרים, המים מצוינים ואין כמוהם אלא במקומות מעינות הרפואה; האדמה זולה מאד וטובה היא לזריעה וחרשה'...⁶. (ה) נכונותה של חברת יק"א (JCA) לממן חצי ממחיר הקרקע בעבור בעלי אמצעים בינוניים וחסרי אמצעים, אם הרכישה תיעשה באמצעותה.⁷

ניסיונות ההתיישבות הגיעו ברובם לכלל הגשמה. הם היו משלושה סוגים:

4 על התקוות הרבות שתלה הממסד הציוני במהפיכת התורכים הצעירים והאכזבות מהם ראה בהרחבה אצל מ' אליאב, דוד וולפסון האיש וזמנו, התנועה הציונית בשנים 1905–1914, ירושלים תשל"ז, עמ' 160–161, 253–254; אטינגר (לעיל, הערה 2), עמ' 192–193.

5 הד הזמן, שנה שלישית, כב אב תרס"ט, 27.7.1909, גיליון 165, עמ' 2–3.

6 שם.

7 על התנועה להתיישבות יהודית בתורכיה בשנים 1908–1914, גורמיה, היקפה ותוצאותיה, ראה בהרחבה: שם; העולם, שנה רביעית, יז אייר תר"ע, 26.5.1910, גיליון 19, עמ' 14; שם, שנה שביעית, כו כסלו תרע"ד, 25.12.1913, גיליון 48, עמ' 14–15; שם, שנה שביעית, יא טבת תרע"ד, 9.1.1914, גיליון 50, עמ' 20–21; הד הזמן, שנה רביעית, כ סיון תר"ע, 14.6.1910, גיליון 132, עמ' 3; העומר, לשנת 1909, כרך ב, חוברת ב, עמ' 22–23 (מתוך מאמרו של מ' דיונגוף, 'בפני המשטר החדש'); האור, שנה ראשונה, ז תמוז תר"ע, גיליון 107, עמ' 1–2; שם, שנה שנייה, ו תשרי תרע"א, גיליון 2, עמ' 2; ראזסוויט (ברוסית), שנה שלישית, 24.2.1912, גיליון 8, עמ' 13–16.

- (1) התנחלות אנשים פרטיים בעלי הון. הם קנו או חכרו אחוזות גדולות וניהלו אותן. בדרך זו נקנו כמה עשרות אלפי דונם אדמה בפרברי קושטא וטשורלו.
 - (2) התיישבות של משפחות, רובן מן המעמד הבינוני, אשר התארגנו כקבוצות בערי המוצא. באופן זה נקנו כמה עשרות אלפי דונם באיזור קושטא ובמרכז תורכיה. לא כל הקבוצות הגיעו לכלל התיישבות, אך נציגיהן עסקו בהכנת המקום להתיישבות.
 - (3) התיישבותם של המונים חסרי אמצעים, אשר לא התארגנו על פי ערי מוצאם או גורם מלכד אחר. דוגמה לסוג זה של התיישבות היא המושבה היהודית מסילה חדשה, שהתיישבה על קרקעות ג'יפטליק חסן פשה, סמוך לקושטא, בסוף שנת 1911.⁸
- רכישת קרקעות חסן פשה וייסוד מסילה חדשה הם שהביאו למעשה את אגודת נטעים לעסוק בתוכניות להתיישבות גם בתורכיה, בתקופה שמסוף שנת 1911 ועד לסוף שנת 1912.

א

אגודת נטעים היתה חברה ציונית פרטית להתיישבות. היא נוסדה בירושלים בשנת 1905.⁹ יוזם הקמת האגודה ומנהלה היה אהרן אייזנברג.¹⁰ מטרת האגודה היתה להרחיב את מפעל ההתיישבות בארץ ישראל בדרך של הקמת מושבות חדשות והרחבת המושבות הקיימות על פי שיטה מיוחדת: המימון להתיישבות עצמה אמור היה לבוא מהון פרטי. אגודת נטעים הוקמה על רקע הקיפאון שהסתמן אותו זמן במפעל ההתיישבות היהודי בארץ ישראל: המושבות היו זקוקות באותו זמן לקרקעות נוספות ולמתיישבים חדשים, מחז גיסא, ולא היה בנמצא גוף שיספק לעולים בני העלייה השנייה – אמידים כבני המעמד הבינוני – קרקעות מוכנות להתיישבות, מאידך גיסא.¹¹ תוכנית ההתיישבות של אגודת נטעים דיברה על ייסוד חברת מניות, אשר תרכוש קרקעות ותקים עליהן מרכזי נטיעות. מרכזי הנטיעות יוקמו הן על

- 8 ראה בהערה הקודמת, וכן העולם, שנה שביעית, כו כסלו תרע"ד, 25.12.1913, גיליון 48, עמ' 14-15; שם, שנה שביעית, יט טבת תרע"ד, 9.1.1914, גיליון 50, עמ' 20-21, וכן ראה שם בהרחבה על התפתחותה של המושבה מסילה חדשה (נוסיף כי מספר שנים קודם לכן ייסדה יק"א באנטוליה [בקרבת איזמיר] את המושבה היהודית אור יהודה. על מושבה זו עיין אצל לונץ, לוח ארץ ישראל לשנת תר"ע, עמ' 129-148).
- 9 על אגודת נטעים ראה בהרחבה: 'כץ, 'הפעילות ההתיישבותית בארץ ישראל של החברות והאגודות הציוניות הפרטיות בין השנים 1900-1914', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית, 1983, א, עמ' 232-310.
- 10 אייזנברג (1863-1931) נמנה בזמנו על ראשי חובבי ציון בפינסק. הוא עלה ארצה בשנת 1886, התיישב בתחילה במושבה ראשון לציון ואחר כך במושבה ואדי חנין. עם ייסודה של רחובות, בשנת 1890, עבר להתגורר שם, ושימש אחראי על עיבוד נחלותיהם של חברי אגודת 'מנוחה ונחלה' ברחובות. קודם שהפך לאיכר, במהלך שנות התשעים, נמנה אייזנברג על ראשי פועלי העלייה הראשונה. זמן קצר לאחר הגיעו ארצה החל להתעסק ברכישת קרקעות, ובשנים 1890-1891 שימש יד ימינו של יהושע חנקין, בעת ביצוע רכישות הקרקע הגדולות ברחובות ובחדרה, ובניסיונות הרכישה במקומות אחרים בארץ, כמו בעמק יזרעאל. על אייזנברג ראה: כץ (לעיל, הערה 9), עמ' 41-42.
- 11 הארכיון הציוני המרכזי [להלן: 'אצ"מ'], תיק מס' A208/1, תוכנית 'יסוד אגודת הישוב' משנת תרס"ה; 'אצ"מ', תיק מס' A208/12, תזכיר 'אגודת נטעים', יסודה והתפתחותה ומצבה כיום, משנת 1914.

גבולותיהן של המושבות הוותיקות ביהודה, בשומרון ובגליל, והן במרחק-מה ממושבות אלה. בשטחי הקרקע הללו תעסוק האגודה בהכשרת הקרקעות, בנטיעתן במטעי בעל ובפרדסים ובטיפול בהם עד שישאו את עצמם מבחינה כלכלית. במקומות הרחוקים מהמושבות הקיימות ייעשו גם כל ההכנות הדרושות להקמת מושבות חדשות. בשטחים הסמוכים למושבות הקיימות לא ייעשו פעולות אלה, והאיל והמתישבים החדשים יגורו במושבות הקיימות. לאחר שתושלם הכנת השטחים הנטועים, ולאחר שהם ישאו את עצמם, הם יימכרו למעוניינים בכך ברווח¹².

באפריל 1910 הצליחה האגודה להשיג אישור תורכי רשמי לתקנותיה והיא נרשמה כחברה תורכית לכל דבר, בהון של 1,125,000 פראנקים. היתה זו האגודה היהודית הראשונה להתאגדות שאושרה רשמית על ידי התורכים, ועובדה זו עשתה רושם רב בחוגים הציוניים ובעיתונות הציונית של אותה תקופה. אישור זה היה כללי, לעבודה בכל האימפריה, ולא הגביל את האגודה לפעולות באזורים גיאוגרפיים מסוימים. עם קבלת האישור נקבע כי מרכזה הרישמי של האגודה יהיה בקושטא¹³. למעשה היה המרכז ברחובות, אך בקושטא ישב באופן קבוע גד פרומקין (חתנו של אייזנברג; הוא למד אותו זמן משפטים בקושטא), כמנהלה הרשמית של האגודה.

במשך השנים הצטרפו לאגודה כקוני מניות אישים בעלי שם והשפעה בתנועה הציונית ובוועד האודיסאי. חלקם אף שימשו כנציגי האגודה בחו"ל. בין אותן דמויות ציוניות שהצטרפו לאגודה יש לציין את יוהן קרמינצקי, בני משפחת הנדיב ויסוצקי, נורמן בנטוויץ, אוסישקין והארי פרידנוואלד¹⁴. אפילו וולפסון רכש מניה באגודה¹⁵, ואף כתב לאייזנברג: '...לא אכחד מכם כי הנני מתיחס לשאיפותכם ברגש חיבה יתרה ואבטיחכם נאמנה כי אשתדל בכל מאמצי כוחי להיות לכם לעזר עד כמה שידים מגעת...' ¹⁶.

בשנים 1905–1911 הקימה האגודה ארבעה מרכזי נטיעות: אחד ליד רחובות ושלושה מסביב לחדרה (חפצי"בה, עטה וזיתא). מאוחר יותר, בשנת 1913, הקימה האגודה מרכז נוסף, בחוות סג'רה שבגליל התחתון. מבין המרכזים הללו אמור היה המרכז בחפצי"בה להפוך למושבה חדשה, ובה אמורים היו לגור המזמינים ורוכשי הנחלות בעתיד. בסך הכל השתרעו כל מרכזי הנטיעות של האגודה על שטח של כ-18,000 דונם, ובפיתוחם השקיעה האגודה עד למלחמת העולם הראשונה כ-1.3 מיליון פראנק. למעלה משלושה רבעים מסכום זה באו מכספיהם של בעלי המניות ומזמיני הנטיעות. יתרת הסכום נטלה האגודה בהלוואה.

12 שם.

13 אצ"מ, תיק מס' A208/10, מכתב מאת אייזנברג אל וולפסון מיום 26.8.1910; אצ"מ, תיק מס' A199/24/1, חוברת תקנות האגודה המאושרת; אצ"מ, תיק מס' A208/8, מכתב מאת אייזנברג אל ניידיץ, ווישניאק וגוץ מיום ה' סיון תר"ע.

14 על הצטרפותם לאגודה ראה: אצ"מ, תיק מס' A208/8, מכתב מאת אייזנברג אל לוי ומיכלין מיום יג' ניסן תרס"ט; אצ"מ, שם, מכתב מאת אייזנברג אל וילבושביץ מיום ל' ניסן תרס"ט; אצ"מ, שם, מכתב מאת אייזנברג אל לוי ומיכלין מיום ה' אדר ב' תר"ע; אצ"מ, תיק מס' A208/5, מכתב מאת אייזנברג אל לוינאפשטיין מיום כד אדר תרס"ט; האור, שנה שנייה, כט תשרי תרע"א, גיליון 1, עמ' 3.

15 אצ"מ, תיק מס' A208/16, מכתב מאת וולפסון אל אייזנברג מיום 9.2.1911.

16 שם.

הצורך בהלוואות רבות נבע, מחד גיסא, מפגור בתשלום החובות מצד בעלי המניות ומזמיני הנסיעות, ומאידך גיסא, מהתרחבות פעולותיה של האגודה מעבר להון שהיה בידה בפועל. לאגודת נטעים לא היו עד מלחמת העולם הראשונה רווחים של ממש, שכן רוב הנסיעות עדיין לא נשאו את עצמן, וכך לא גדל ההון של החברה כמצופה. מסיבה זו אף לא חולקו דיווידנדים לבעלי המניות¹⁷. ערב מלחמת העולם הראשונה הגיע מספר רוכשי המניות למאתיים, ומספר מזמיני הנסיעות היה עשרים ושלושה¹⁸.

במרכזי הנסיעות העסיקה האגודה פועלים יהודים וערבים גם יחד (75% יהודים, 25% ערבים), וזאת מתוך אמונתה באידיאולוגיית 'העבודה המעורבת'. כך, למשל, העסיקה האגודה בשנת 1914 כשלוש מאות ושלושים פועלים קבועים, מהם מאתיים וחמישים יהודים ושמונים ערבים¹⁹. אגודת נטעים עשתה כל מאמץ לייצל את העבודה במרכזי הנסיעות ולהביא להוזלה בהוצאות הנדרשות. עם זאת, אף שיכולה היתה להקטין באופן משמעותי את הוצאותיה על ידי העסקת פועלים ערבים רבים יותר, ויתרה על כך האגודה, שכן לא היתה מוכנה לוותר על התביעה הערפית של משק חקלאי ציוני²⁰. ניהול העבודה היה בידי הנהלות מקומיות, אשר היו כפופות ישירות לאייזנברג, מנהלה הראשי של האגודה. ככלל, ניתן לומר שמרכזי הנסיעות התפתחו כשורה עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה. עם זאת, היו קשיים שונים, כמו סכסוכי גבול, תקלות במיכון וסכסוכי פועלים עם ההנהלות המקומיות (בעיקר על רקע העסקת ערבים), וקשיים אלה פגעו לעתים בביצוע התקין של התוכניות²¹.

אגודת נטעים קיימה קשרים הדוקים עם יתר חברות ההתיישבות שפעלו בארץ ישראל (ציוניות ואחרות) ושיתפה עמן פעולה. האגודה התכוונה לרכוש שטחים בעמק יזרעאל, בקיסריה ובוואדי אל חורית (עמק חפר), יחד עם חברת הכשרת היישוב וחברת גאולה. קשריה המיוחדים עם הברון רוטשילד ועם יק"א הביאו מאוחר יותר לרכישתה של חוות סג'רה מ'יק"א. היתה זו הרכישה הגדולה ביותר של אגודת נטעים²².

בדרך פעילותה של אגודת נטעים בהתיישבות בארץ ישראל בלטה 'האוריינטאציה העות'מאנית'. הדבר בא לידי ביטוי בין השאר בעמדה שגיבשה לעצמה האגודה, שיש לפעול

17 על התפתחותם של מרכזי הנסיעות ראה בהרחבה: כץ (לעיל, הערה 9), עמ' 267 ואילך.

18 אצ"מ, תיק מס' A208/11, מכתב מאת אייזנברג אל גד פרומקין מיום טז חשוון תרע"ד; אצ"מ, שם, מכתב מאת אייזנברג אל בוכמיל מיום כח חשוון תרע"ד; אצ"מ, תיק מס' A208/12, סיכומים מתוך הפרוספקט 'אגודת נטעים', יסודה והתפתחותה ומצבה כיום – 1914.

19 כץ (לעיל, הערה 9), עמ' 288–295. על אידיאולוגיית 'העבודה המעורבת' (שדגלו בה איכרי המושבות וכן אישים שונים מהמובילים במפעל ההתיישבות באותה עת, כמו לבונטין, קלוורסקי, אהרונסון ואחרים) לעומת אידיאולוגיית 'העבודה העברית הטהורה' (שדגלו בה פועלי העלייה השנייה), ראה: י' קולת, 'אידיאולוגיה ומציאות בתנועת העבודה בארץ ישראל 1905–1919', חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, 1964, עמ' 238–240; דליה הורביץ, 'יחסם של החוגים הלא פועליים ביישוב לעבודה העברית בתקופת העלייה השנייה', עבודת גמר לקבלת התואר מוסמך למדעי הרוח באוניברסיטת תל-אביב, 1977, עמ' 33–47, 65–75.

20 ראה לעיל, הערה 17.

21 שם.

22 כץ (לעיל, הערה 9), עמ' 295–300.

אך ורק על פי החוק התורכי וללא פרסום, ולבצע עבודת התיישבות '... שתתאים לרוח הארץ, לתנאי הארץ, חוקי הארץ ודרישות הממשלה הגבוהה'²³. אידיאולוגיית 'העבודה המעורבת', שבה דגלה האגודה, אף היא היתה מבוססת בחלקה על אותה אוריינטאציה עות'מאנית. כפי שנראה בהמשך הדברים, אף הרקע לתוכניתה של אגודת נטעים להתיישבות בתורכיה מקורו במגמה זו.

אגודת נטעים תרמה להתפתחותו של מפעל ההתיישבות בארץ ישראל בתחומים הבאים: (א) שלושה מרכזי הנטיעות שליד חדרה ומרכז הנטיעות שליד סג'רה תרמו להתפתחות המושבות הללו; (ב) האגודה היתה המעביד הגדול ביותר של פועלי העלייה השנייה. בשנת 1914 העסיקה מאתיים פועלים בקירוב, כ-15% מכלל הפועלים החקלאיים בני העלייה השנייה שהיו אז בארץ; (ג) עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה הצליחה אגודת נטעים להעביר מכספי ההון הפרטי לטובת מפעל ההתיישבות בארץ ישראל סכום של מליון פראנק לערך. (ד) האגודה היתה החברה היחידה שאמורה היתה להתחיל (אילמלא פרצה המלחמה) במכירת נחלות מוכנות בתשלומים, וזאת בתקופה שהיה כמעט בלתי ניתן להשיג נחלות מוכנות, והן היו יקרות ביותר²⁴.

ב

רכישת קרקעות חסן פשה וייסוד מסילה חדשה, כאמור, הם שהביאו למעשה את אגודת נטעים לעסוק בתוכניות ההתיישבות גם בתורכיה, במשך התקופה שמסוף שנת 1911 ועד לסוף שנת 1912.

קרקעות ג'יפטליק חסן פשה הוצאו למכירה כבר בשנת 1909. מחירן הזול של האדמות הללו וקירבתן לקושטא, עובדות שפורסמו על ידי סרסורים תורכים בעיתונות היהודית הרוסית, הביאו להתעניינות ברכישתם גם על ידי בעלי אמצעים מצומצמים. ההתעניינות בביצוע הרכישות ובהקמת מושבה בחסן פשה גברה עוד יותר בעקבות תעמולה שנוהלה על ידי רב בשם שפירא, שסובב בעיירות שונות ברוסיה ובמזרח אירופה ואסף מקדמות מהמעוניינים להתיישב במקומות אלה²⁵. בסוף שנת 1909 התקשר שפירא עם יוסף נייגו, נציג יק"א בקושטא, וביקש ממנו שיק"א תרכוש את חסן פשה למען המעוניינים להתיישב במקום. המשאומתן על הרכישה נוהל על ידי נייגו ואביגדור יעקובסון. הוא ארך כשנתיים והגיע לסיומו רק בסוף שנת 1911²⁶. אולם רשלנות מצד נייגו ויעקובסון הביאה לידי כך שעם סיום הרכישה התברר כי בשטח שנרכש קיימות חלקות קטנות השייכות לאחרים, ישנם סכסוכים על הגבולות, אך בעיקר – מכיוון שהשטח לא נמדד – התברר, שגודלו רק שליש ממה שנחתם בחוזה: 40,000 דונם ולא 120,000 דונם. על שאר השטח התברר שישנם

23 אצ"מ, תיק מס' A208/10, מכתב מאת אייזנברג אל יודלביץ מיום כ תשרי תרע"א.

24 ראה כץ (לעיל, הערה 9), עמ' 304–307.

25 העולם, 1913.12.25, עמ' 15–14; אצ"מ, תיק מס' A199/24/1, מכתב מאת פרומקין אל אייזנברג מיום

24.12.1911.

26 שם.

קושאנים בידי בעלים אחרים. תקלות אלה קדמו לייסוד המושבה, וערערו את יסודותיה עוד בטרם נבנתה.²⁷

מספר הקונים היהודים הגיע לשלוש מאות איש בקירוב, ואלה אף שילמו את מחצית הסכום שהיה דרוש לקניית 120,000 הדונם (המחצית השנייה שולמה, כאמור, על ידי יק"א). עם סיום הרכישה הגיעו כמה עשרות מהם לקושטא, על מנת להקים את המושבה, אשר לימים נקראה מסילה חדשה. מכיוון שלא היה להם כל ניסיון חקלאי, קיבלה יק"א את האפוטרופסות עליהם ומינתה להם מנהל. מימון רכישת האיננונטאר, הקמת מבני המושבה ושכרו של המנהל לא שולמו על ידי יק"א אלא על ידי המתיישבים עצמם. המנהל עצמו, יהודי בשם רוזנר, היה ראש הקהילה האשכנזית בקושטא. לרוזנר לא היה כל רקע חקלאי, כפי שכותב פרומקין: '...איש שאינו מבין להבדיל מחיטה לשעורה ושאינו יודע שבשביל לנהל מושבה צריך ראשית להכיר את האיכרות והקרקע, תנאי המקום והסביבה ולידע איך להתהלך עם השכנים...'²⁸

בפרק זמן זה, של ראשית ייסוד מסילה חדשה, הוסיפו להגיע לאיזור קושטא יהודים מרוסיה וממזרח אירופה, שחפצו לרכוש קרקעות ולהתיישב במקום. חלקם אף היו בעלי אמצעים. לאחר ששמעו על פרשת רכישת חסן פשה על ידי יק"א ועל אופן ניהול מסילה חדשה על ידי אדמיניסטרטור חסר ניסיון חקלאי, הם החליטו שלא לבוא בדברים עם יק"א, לא לקנות באמצעות קרקעות ואף לוותר על הסיוע הכספי של יק"א במימון רכישותיהם. אנשים אלה, ועמם ראשי הקהילה היהודית בקושטא, פנו לגד פרומקין, שכזכור ישב בקושטא וניהל מבחינה רישמית את אגודת נטעים. הם התעניינו אצלו האם האגודה, שהיא חברה תורכית מורשה, תהיה מוכנה לקבל על עצמה לקנות בעבורם קרקעות ולארגן את התיישבותם. מתברר כי פרטים על אגודת נטעים ופעולותיה בארץ ישראל היו ידועים לאותם אנשים, מתוך אינפורמאציה על האגודה שהגיעה למקומות מגוריהם, ברוסיה ובמזרח אירופה.²⁹ באותו זמן (סוף שנת 1911) פנו גם איכרי מסילה חדשה לפרומקין, והביעו את בקשתם שעבודות הנטיעה במושבה יבוצעו על ידי אגודת נטעים. על שתי הפניות השיב פרומקין תשובה עקרונית חיובית, אך העביר את ההכרעה להנהלת האגודה בארץ.³⁰

במכתביו לאייזנברג ציין פרומקין: '... רבות הן הקבוצות מרוסיה המגיעות להאחוז בסביבות קושטא... מאמינות הם באגודת נטעים ומעונינות לבצע את ההתיישבות על ידה...'. פרומקין המליץ בהתלהבות שהאגודה תקבל על עצמה את ארגון ההתיישבות בסביבות קושטא ואת עבודת הנטיעות במסילה חדשה.³¹ כנימוק הוא כותב: '...לבד שנתמוך בישוב היהודי בטורקיה ונשמור העניים ממלכודת, נביא גם טובה רבה לחברה, מכל קניה שתיגמר על ידינו נוכל לקבל אחוז ידוע בקרקע. באופן זה כשנשיג אדמה בחינם נוכל תיכף לגשת פה לעבודה...'³²

27 ש.ם.

28 אצ"מ, תיק מס' A199/24/1, מכתב מאת פרומקין אל אייזנברג מיום 24.12.1911.

29 ש.ם.

30 אצ"מ, תיק מס' A199/24/1, מכתב מאת פרומקין אל הנהלת אגודת נטעים מיום 26.12.1911.

31 ראה לעיל, הערות 28, 30.

32 ראה לעיל, הערה 28.

אם רק אין מעצורים טכניים בדבר מחויבות [ההזגשה במקור – י"כ] חברתינו לקבל עבודות אלו על חוג פעולותיה למען שתוכל ביתר נקל להשיג את מטרתה העיקרית. אחרי שתיכנס החברה בשנים שלושה עסקים כאלה סביב קושטא תיפתח לפניה הדרך בארץ ישראל. ובנוגע ליסוד מרכז עבודה בקושטא, אני בטוח כי יש לזה חשבון כי 500 הדונם האלו (השטח שמסילה חדשה היתה מעוניינת לנטוע באמצעות אגודת נטעים) יגרו אחריהם עוד כמות מרובה גם במושבה זו עצמה וגם במושבות אחרות העומדות להווסד...³³.

מתברר כי עוד לפני שפנו לאגודת נטעים שתנהל את ההתיישבות בסביבות קושטא, תמך אייזנברג בכך שהאגודה תבצע עבודות שונות גם במקומות אחרים, ותורכיה ביניהם. אייזנברג נמנע מלהוציא דבר זה אל הפועל בגלל העדר אמצעים ובשל התחייבויות האגודה לבעלי המניות שכספיהם יהיו מיועדים לעבודה בארץ ישראל בלבד. ואכן, עוד באמצע שנת 1911 הוא כותב לפרומקין, כי לולא מגבלות אלה '...היה עולה בידינו להתחיל לעבוד גם במקומות אחרים בטורקיה במקומות שאין שמה חשדים ופוליטיקות...'³⁴. מכיוון שכך, היתה תשובתו של אייזנברג לפרומקין בעניין ריכוז ההתיישבות בסביבות קושטא חיובית מבחינה עקרונית. עם זאת, הוא טען כי דבר זה לא תוכל האגודה לעשות לפני ריכוז האמצעים הכספיים הדרושים (לא מהון המניות הקיים), הכנה והתארגנות מתאימה. אייזנברג הוסיף, שהעבודה בתורכיה צריכה להיעשות בתיאום מלא עם יק"א. הוא אף העריך כי אם אגודת נטעים תבוא ליק"א בהצעות ברורות, תסייע יק"א מבחינה כספית לעבודתה של האגודה בתורכיה³⁵. את ההצעה לקבל את ביצוע נטיעות מסילה חדשה דחתה הנהלת האגודה: '...מלבד כי אין אנחנו עוד מוכנים לעת עתה לזה, הנה אין בחפצינו להכנס בגבולי יק"א במקום שיש להם כבר פקיד מיק"א ועומדים תחת רשותם, אי אפשר לנו להכנס שמה בלי דרישה והצעה בדרך הישר מצד יק"א אלינו...'³⁶. טענה זו נתגלתה לאחר מכן כחשש שווא. יק"א ויתרה על ארגון היישוב היהודי בתורכיה לטובת אגודת נטעים. מהמסמכים לא ברור מה הניע את יק"א לויתור זה, ובדיקת הדבר מצריכה דיון נפרד³⁷.

כבר במהלך המחצית הראשונה של שנת 1912 חיבר אייזנברג מעין תוכנית כללית לעבודתה של אגודת נטעים בארגון ההתיישבות היהודית בסביבות קושטא ובאנטוליה. במקביל הוא הורה לפרומקין לתור אחר קרקעות המוצעות למכירה באיזורים אלה. ואכן, כבר בפברואר 1912 איתר פרומקין חמש אחוזות, טובות לעבודה חקלאית, הסמוכות זו לזו. הן נמצאו במרחק של כשש שעות רכיבה מהחלק האירופאי של קושטא. בסך הכל הכילו כל

33 ראה לעיל, הערה 30.

34 אצ"מ, תיק מס' A208/6, מכתב מאת אייזנברג אל פרומקין מיום כה אייר תרע"א.

35 אצ"מ, תיק מס' A208/10, מכתב מאת אייזנברג אל פרומקין מיום כד טבת תרע"ב.

36 שם. אי כניסה לתחרות עם יק"א היה עיקרון מקודש, שכל החברות הציוניות להתיישבות הקפידו לקיימו.

37 וראה להלן, הערה 55.

האחוזות יחד כ־400,000 דונם, ומחיר הדונם היה 11 פראנק. על קרקעות אלה התכוונה האגודה לרכוש את פעולותיה בשלב הראשון³⁸.

מה היו נימוקיו של אייזנברג לפעול למען התיישבות גם מחוץ לארץ ישראל? האם לא ראה בכך סתירה למטרות הציוניות? מה היתה תוכנית העבודה ובאלו אמצעים התכוון להשתמש? על שאלות אלו נתן אייזנברג תשובות מפורטות במכתב ששלח לד"ר מגנס³⁹ (שממנו ציפה לסיוע בגיוס אמצעים), במארס 1912. המכתב כולו מובא בנספח למאמר (להלן, עמ' 283–288). נציין רק את עיקרי הדברים:

נימוקים בעד ההתיישבות בתורכיה: (א) תורכיה בכלל, וסביבות קושטא בפרט, עדיפים כיעד הגירה ליהודי מזרח אירופה מאשר יעדי ההגירה המקובלים, באמריקה, בדרום אפריקה ובאוסטרליה: הוצאות הנסיעה מועטות יותר וכך אף משך הנסיעה, המקום 'קרוב ובטוח שלא יסבול בו משנאת הדת ומהגבלות מדיניות'. (ב) התיישבות חקלאית יהודית נרחבת בסביבות קושטא תאפשר בעקבותיה התיישבות עירונית יהודית, וכך יימצא פיתרון גם לאותם מהגרים ממזרח אירופה המעוניינים לעסוק במקצועות עירוניים. (ג) ההתיישבות היהודית החדשה תסייע בהחדרת הרעיון הלאומי אל תוך הריכוזים היהודיים הגדולים שבקושטא ובערי אנטוליה, על כל החשיבות העצומה שבכך. 'ישוב קרקעי סביב הערים שבהן ידות גדולות מבני עמנו יפעל לקרב אלינו את אחינו הספרדים ולהשפיע עליהם מרחונו... כפי שהורה לנו כבר הנסיון בארץ ישראל'. (ד) התיישבות זו תסייע למפעל הציוני שבארץ ישראל:

והעיקר כי ישוב קרקעי בטורקיה מחוץ לארץ ישראל יחזק את מעמדינו הפוליטי ויקדם את עבודתנו בארץ ישראל עצמה. אנחנו נוכיח בזה לממשלה במעשים כי אין לפנינו כל מחשבה וזה ואין בדעתנו להתרכז ולהתבצר בחלק אחד דוקא מהארץ ואם יווסדו מושבות אחדות סביב עיר הבירה והממשלה תיווכח מקרוב מהתועלת שיבוא לארץ מכוונתינו הטובה ומנאמנותינו, תסיר בטח את המכשולים ששמה בפנינו בארץ ישראל ונוכל לחשוב על עזרתה ותמיכתה הרחבה של הממשלה... אין הממשלה נגד התיישבות יהודית בפלסטינה כתנאי שיתישבו היהודים גם במקומות אחרים של הארץ...

(ה) פעילות אגודת נטעים להתיישבות יהודית בתורכיה מכוונת רק לאותם יהודים ממזרח אירופה אשר אין ביכולתם להתיישב בארץ ישראל או שאין כוונתם לעשות כן, והם מתעתדים להגר אל הארצות שמעבר לים.

38 אצ"מ, תיק מס' A199/24/1, מכתב מאת פרומקין אל אייזנברג מיום 12.2.1913.

39 אצ"מ, תיק מס' A199/41, מכתב מאת אייזנברג אל מגנס ממארס 1912 (אין תאריך מדויק) [נדפס להלן, בנספח למאמר]. וכן עיין באצ"מ, תיק מס' A208/6, מכתב מאת אייזנברג אל לויז'אפשטיין מיום יט אייר תרע"ב. דברים דומים שנאמרו על ידי אייזנברג במכתב הנ"ל למגנס נאמרו על ידי אייזנברג בעת אסיפת עסקנים ציונים מהמובילים במפעל ההתיישבות בארץ, שנערכה ביטו באלול תרע"ב. על כך עיין באצ"מ, תיק מס' L2/556, ובאצ"מ, תיק מס' A24/51/2.

תוכנית ההתיישבות : (א) ההתיישבות תתרכז תחילה בסביבות קושטא, הן בצד האירופי והן בצד האסיאתי. רק לאחר ביסוס ההתיישבות באזורים אלה תורחב ההתיישבות גם לפנים הארץ. (ב) מבנה המשק המתוכנן יכלול בעיקר נטיעות, שדות מזרע ומרעה. (ג) בדומה לדרך פעולת האגודה בארץ ישראל, גם בתורכיה תכין האגודה את כל הנדרש למתיישבים. היא תרכוש תחילה את הקרקעות, תחלק אותן, תקים את המבנים ותפתח את התשתית, 'והיהודים שיבואו מרוסיה ימצאו לפנייהם הכל מן המוכן בלי אשר אבדו את רוב כספם'. (ד) התשלום יהיה לשיעורין:

העזרה שתינתן למהגרים לא תהיה בשום אופן עזרה פילנטרופית כי אם עזרה מסחרית מעשית. אולם מכיון שאין המהגרים יכולים לשלם בבת אחת את מחיר כל הקרקע אחרי אשר יש להם עוד הוצאות רבות... לכן עלינו לתת להם האפשרות שיוכלו להשיג את הקרקע והאינוונטר במשך שנים ידועות...

אמצעי מימון: מימון הפעילות של ההתיישבות בתורכיה לא יעשה בשום אופן מכספי האגודה המיועדים להקמת מרכזי הנטיעות בארץ ישראל ולפיתוחם. הכסף הדרוש יאסף מהלוואות מסחריות, בעיקר מאילי ההון היהודים שבאמריקה⁴⁰.

ג

במחצית הראשונה של שנת 1912 פנה אייזנברג ליהודים אמידים ובעלי השפעה בניירורק, כיעקב שיף והארי פרידנוואלד, וביקש את השתתפותם במימון התוכנית⁴¹. ביולי של אותה שנה הוזמן אייזנברג על ידי ראשי הקהילה היהודית בקושטא ועל ידי נייגו ויעקובסון לדון בתוכנית ובצעדים האופראטיביים שיש לנקוט על מנת להוציאה לפועל. כל המשתתפים בדיון, כולל נייגו ויעקובסון, הביעו את הסכמתם ותמיכתם בתוכנית. מהפרוטוקול ניכר שהטרידה את המשתתפים, כפי שהטרידה את אייזנברג, השאלה האם עלולה ההתיישבות היהודית בתורכיה להשפיע לרעה על מפעל ההתיישבות בארץ ישראל. כולם הגיעו למסקנה, בדומה לאייזנברג, כי הדבר ישפיע לטובה על מפעל ההתיישבות בארץ ישראל, בעיקר מבחינה פוליטית. וזאת, במיוחד לאור הידיעות שהגיעו לעסקנים שזימנו את האסיפה, כי אם הגורמים הציוניים לא יתחילו לפעול למען התיישבות גם בתורכיה, קיים חשש שהתורכים יסגרו כליל את ארץ ישראל בפני כל ניסיון התיישבות⁴². כן טענו המשתתפים, כי אלה הפונים להתיישב בתורכיה אינם יכולים ואינם רוצים להתיישב בארץ ישראל, בשל ההון הרב הדרוש לשם כך. אייזנברג ופרומקין אף הרגיעו את משתתפי האסיפה, בהצהירם כי אין בכוונתה של אגודת נטעים לחדול מעבודתה למען היישוב בארץ ישראל, אף לא לרגע. כל הנוכחים הדגישו כי ההתיישבות בתורכיה צריכה להיעשות באופן מסחרי ולא על ידי חברה

40 אייזנברג למגנס, אצ"מ, שם.

41 אצ"מ, תיק מס' A208/6, מכתב מאת אייזנברג אל לוינ'אפשטיין מיום יט אייר תרע"ב; אצ"מ, תיק מס' A208/10, מכתב מאת אייזנברג אל הארי פרידנוואלד מיום כא שבט תרע"ב.

42 אצ"מ, תיק מס' A24/63/5/1, מכתב מאת אייזנברג אל אושישקין מיום ה חשוון תרע"ג.

פילנטרופית, אלא שיקלו עליהם את תנאי התשלום ויסייעו בידם כדי שיוכלו לעמוד בנטל הכספי. הם ראו באגודת נטעים את הגוף המתאים לכך.

...הנאספים מכירים בנחיצות ובאפשרות יסוד קרקעי של יהודים בטורקיה בכלל ומוצאים כי על פי מעמדה הפוליטי והכספי ועל פי הנסיגות שרכשה לה במשך שנות עבודתה הפוריות בארץ ישראל – אגודת נטעים היא כיום החברה שתוכל ושצריכה לקבל עליה את סדור העבודה, ומכל צד צריכים לעזור ולתמוך לחברה זו בעבודתה בתוך זה...⁴³.

בסיום האסיפה הודיע אייזנברג, כי בכל מקרה לא תתחיל אגודת נטעים בטיפול בהתיישבות בקושטא ובאנטוליה... עד אשר נשאל את פי יושבי ארץ ישראל אם העבודה שם תזיק לשוב ארץ ישראל או לא וכאשר יאמרו כן יקום...⁴⁴. סביר להניח, שהצהרתו זו של אייזנברג נבעה לא רק מן החשש להיכנס לעימות עם העומדים בראש מפעל ההתיישבות בארץ, אלא בעיקר מכיוון שידע כי אם יתנגדו בארץ ישראל לתוכניתו, הוא לא יוכל לגייס את הכספים הדרושים לשם הוצאתה לפועל.

ימים מספר לאחר האסיפה החליטה ועדה מצומצמת (שכללה את ש' הוכברג, נייגו ואייזנברג) שמונתה על ידי האסיפה, כי אגודת נטעים תקים לאלתר 'סוכנות קרקעית משפטית'. תפקידיה של סוכנות זו יהיו לשמור על האינטרסים של המהגר היהודי המגיע לתורכיה, למסור למהגר פרטים על הקרקעות המוצעות למכירה והמתאימות להתיישבות, לפקח שקניית הקרקע על ידי המהגרים תיעשה בהתאם לחוק ולעמוד לימין המתיישבים בכל מקרה שיזדקקו לעזרתה. בנוסף לכך תדאג הסוכנות שתורכיה תשמש מעין פרוודור לארץ ישראל; הסוכנות תשפיע על המהגרים המגיעים לתורכיה, אשר מצבם מאפשר להם להתיישב בארץ ישראל, לנטוש את רעיון ההתיישבות בתורכיה ולעלות לארץ ישראל. כמו כן נקבע, שהסוכנות הזאת תהיה תחת פיקוחה של ועדה מיוחדת, שתורכב מנציגי יק"א, ההסתדרות הציונית וראשי קהילת קושטא. מתפקידה של הוועדה יהיה גם לסייע לאגודת נטעים בהשגת הכספים הדרושים להתחלת עבודתה למען ההתיישבות בסביבות קושטא ובאנטוליה⁴⁵. אייזנברג עצמו ראה בסוכנות גם מכשיר פוליטי, שבאמצעותו תוכל אגודת נטעים להראות לשלטונות התורכים שאין האגודה מצמצמת את עבודתה רק לארץ ישראל, כפי שהצהירה האגודה בתקנותיה אשר אושרו על ידם⁴⁶. יחד עם זאת, גם בנושא הקמת

43 אצ"מ, תיק מס' L2/556, פרוטוקול האסיפה מיום כ"ז תמוז תרע"ב. באסיפה נכחו ד"ר אוירבך, אייזנברג, א' ברזילי, ש' הוכברג, ד"ר יעקובסון, ד"ר מרכוס, י' נופך, י' נייגו, רוזנר וג' פרומקין.

המסמך נמצא גם בארכיון העבודה, תיק 104IV/31.

44 אצ"מ, תיק מס' L2/556, מתוך דבריו של אייזנברג בעת אסיפת עסקנים ציוניים מהמובילים במפעל ההתיישבות, שנערכה ב־ט"ו אלול תרע"ב (המסמך מופיע גם באצ"מ, תיק מס' A24/51/2). וכן ראה אצ"מ, תיק מס' A24/63/5/1, מכתב מאת אייזנברג אל אושישקין מיום ה' חשוון תרע"ג (אולם דבריו אלה של אייזנברג לא מופיעים בפרוטוקול האסיפה שהתכנסה בקושטא בכו תמוז תרע"ב).

45 אצ"מ, תיק מס' A199/41, פרוטוקול האסיפה שנערכה בקושטא ביום 15.7.1912.

46 אצ"מ, תיק מס' L2/556 (ראה לעיל, הערה 44).

הסוכנות קבע אייזנברג, כי הדבר ייעשה רק בתנאי שאנשי ארץ ישראל יאשרו זאת⁴⁷. החלטתו של אייזנברג, שלא להתחיל בעבודה כלשהי בתורכיה עד שעסקני ארץ ישראל יביעו את הסכמתם, הביאה לכך שהאגודה החליטה לדחות את הדיונים בהצעות של מסילה חדשה, שהגיעו לידיה במהלך שנת 1912, לבוא ולבצע את עבודת הנטיעות במושבה⁴⁸, אף שהן קיבלו את אישורה של יק"א.

כאמור, הפיץ אייזנברג את תוכניתו בקרב יהודים אמידים בארצות הברית. במקביל הוא גם הביא אותה לידיעת אנשים שונים בתנועה הציונית, אם כי לא לרבים מהם. כך, למשל, לא מסר אייזנברג על התוכנית לאוסישקין. ייתכן כי אייזנברג ידע מראש את עמדתו השלילית של אוסישקין. ממכתב ששלח אייזנברג ללוין-אפשטיין באמצע שנת 1912 עולה, כי צ'לנוב ושמריהו לוין, אשר שהו באותו זמן בארץ, עיינו בתוכנית והביעו את תמיכתם בה, וכמוהם אף האחים גולדברג וקרמינצקי⁴⁹. באותו זמן מסר אייזנברג על התוכנית גם לעומדים בראש מפעל ההתיישבות בארץ⁵⁰.

ד

אייזנברג קבע, כאמור, כי יגש לעבודה בתורכיה רק אם יקבל את הסכמתם של אנשי ארץ ישראל. לשם כך נפגש אייזנברג בקיץ 1912 עם רופין, והשניים הגיעו לסיכום שלפיו יזמן רופין אסיפה של נציגי חברות ההתיישבות הציוניות, נציג בנק האפ"ק ונציג המושבות. המחשבה היתה כי אסיפה שכזו אמורה לייצג את דעת הקהל הארץ ישראלי והיא שתכריע האם אגודת נטעים תעבוד בתורכיה או לא⁵¹.

האסיפה התכנסה בט"ו אלול תרע"ב, ונכחו בה מלבד אייזנברג ורופין גם לבונטין, גרובסקי, גלוסקין, דיונגוף, חיסין, טהון, ליובמן, מאירוביץ ושיינקין. באסיפה הציג אייזנברג את תוכניתו. אייזנברג טען, בין שאר דבריו (כנראה בעקבות שאלות שנשאל לפני האסיפה), כי מכיוון שאגודת נטעים הנה גוף לאומי ציוני, תביא עבודתה בארגון ההתיישבות בתורכיה להפצת הרעיון הלאומי הציוני בקרב היהודים הספרדים בתורכיה, ובעקבות כך קיימת תקווה שהם יחלו להגר לארץ ישראל, כפי שאירע הדבר אצל יהודי תימן⁵².

כל הנוכחים באסיפה, מלבד אייזנברג, גלוסקין ודיונגוף, שללו בעיקרון כל התיישבות בתורכיה בסיועו של גוף ציוני. רופין, לעומת זאת, קבע בניגוד לדעת הרוב, כי בתנאים

47 שם.

48 ארכיון העבודה, תיק מס' 104IV/31, מכתב מאת רונר (מנהל מסילה חדשה) אל אייזנברג מיום 17.7.1912; אצ"מ, תיק מס' A199/24/1, מכתב מאת פרומקין אל הנהלת אגודת נטעים מיום 27.8.1912; אצ"מ, תיק מס' A199/24/2, מכתב מאת פרומקין אל הנהלת אגודת נטעים מיום 29.7.1912; אצ"מ, תיק מס' A208/6, מכתב מאת אייזנברג אל רונר מיום יד אלול תרע"ב; אצ"מ, שם, מכתב מאת אייזנברג אל פרומקין מיום יג אלול תרע"ב.

49 אצ"מ, תיק מס' L2/556 (ראה לעיל, הערה 44).

50 שם; אצ"מ, תיק מס' A208/6, מכתב מאת אייזנברג אל פרומקין מיום יג אלול תרע"ב.

51 שם.

52 אצ"מ, תיק מס' L2/556 (ראה לעיל, הערה 44).

מסוימים ובהיקף מסוים יש לאפשר לאגודה לפעול בתורכיה. מה היו נימוקי המתנגדים, מה היו נימוקי התומכים (מלבד אייזנברג) ומה היתה עמדתו של רופין? בדברי המתנגדים הושמעו למעשה ארבעה טיעונים עיקריים⁵³:
(א) התיישבות בתורכיה סותרת את הרעיון הציוני. טען למשל לבונטין:

... אם באמת נאמר לעזוב את רעיון ההתרכזות [בארץ ישראל] הלא נעזוב את כל הרעיון הציוני שבעיקרו היא התרכזות [בארץ ישראל]... אם באים אנשים ואומרים לנו כי זאת [התיישבות בתורכיה] היא ציונות וכי עלינו לסמוך את ידינו על הרעיון הזה דָּחָה ידחה אותם מפני שזאת היא הפעם אוגנדה בועיר אנפין... אחרי הרצל הגדול סרבנו ולא הלכנו לאוגנדה ואחרי חכמי קושטא בוודאי לא נלך...

הוסיף חיסין: '...בנוגע לשוב קרקעי בארץ ישראל אין מקום לקומפרמיסים. לשוב מחוץ לארץ ישראל לא נקרא התרחבות הרעיון אלא יציאה מגדר הרעיון...'. נוסף כי מסיבה זו – ראית ההתיישבות בתורכיה כסותרת את הרעיון הציוני – העלו המתנגדים דברים קשים כנגד יעקובסון ושמריהו לוין (שניהם היו חברי הוועד הפועל הגדול), על תמיכתם בתוכנית. (ב) ההתיישבות בתורכיה מזיקה למפעל ההתיישבות הציוני בארץ ישראל. בעניין זה הועלו כמה טענות-חששות: (1) כספים של יהודים אמידים תומכי הרעיון הציוני, אשר מטבע הדברים היו מגיעים לארץ ישראל, עלולים להגיע למפעל ההתיישבות בתורכיה, אם ייתן הכשר ציוני למפעל ההתיישבות זה. מאותו טעם עלול במשך הזמן גם כסף של מוסדות ציוניים לעשות את דרכו לתורכיה, בעוד ארץ ישראל זקוקה לכל פרוטה. (2) בעקבות עבודתה של אגודת נטעים בתורכיה היא תיאלץ לפצל את כוחותיה לעבודה בארץ ובתורכיה, '...ואסור לנו לבזבז את כוחינו הדלים בחו"ל בעוד שאין לנו די ידים עובדות בשביל ארץ ישראל...'. (3) ארץ ישראל זקוקה לכל מהגר ('...לנו יקר בשביל ארץ ישראל כל נפש...'), ועדיין ניתן למצוא בארץ ישראל מקומות נרחבים המתאימים להתיישבותם של חסרי אמצעים, למשל קרקעות הנדיב שבעבר הירדן. (4) במידה שההתיישבות בתורכיה תצליח, ימצאו שם המהגרים את מנוחתם, ויקטן הסיכוי שיגיעו אי פעם להתיישבות בארץ ישראל. כדוגמה הביאו השוללים את היישוב היהודי במצרים: '...ישוב עשיר ומשוכלל ומי מהם בא לגור איתנו...'. ויותר מכך, הצלחת ההתיישבות בתורכיה, והמרחק הקצר מארץ ישראל, עלולה להביא להגירה של תושבי ארץ ישראל לתורכיה, כפי שטען טהון: '...אם הישוב יצליח ויכה שורשיו שם, יתרוקן ישובנו פה כי הרבה מבניו ינהרו להתם...'. במידה שההתיישבות בתורכיה לא תצליח, הרי שחבל על הכוחות המרובים שילכו לאיבוד.
(ג) התיישבות יהודית בתורכיה אינה מסוגלת לסייע מבחינה פוליטית להתיישבות בארץ ישראל: מאחר שהנימוק הפוליטי היה המרכזי בנימוקיו של אייזנברג בעד התיישבות יהודית בתורכיה, היו רוב דבריהם של המתנגדים מכוונים כנגד נימוק זה. הטיעון המרכזי היה, כי תהיה זו תמימות לחשוב שהקמת מושבות יהודיות בתורכיה תביא

53 ההתבטאויות השונות מרוכזות באצ"מ, תיק מס' L2/556, פרוטוקול האסיפה מיום טו אלול תרע"ב (מופיע גם באצ"מ, תיק מס' A24/51/2).

להסרת התנגדות השלטונות התורכים להתיישבות יהודית בארץ ישראל, וזאת מכמה סיבות:

(א) התנגדותם של התורכים להתיישבות יהודית בארץ ישראל היא עקרונית. אין היא קשורה בריכוז מאמצי היהודים בהתיישבות בארץ ישראל ולא בשטחים אחרים של האימפריה. השוללים הוסיפו, שגם אם ישנה הצהרה של השלטון התורכי כי יסיר את התנגדותו להתיישבות בארץ ישראל אם תהיה התיישבות יהודית גם במקומות אחרים באימפריה, הרי עלול שלטון זה להתחלף, הואיל ואין הוא יציב, והבא אחריו ישנה את דעתו. (ב) התורכים יבינו מיד כי כל ההתיישבות היהודית בתורכיה מטרתה להביא להסרת התנגדותם להתיישבות בארץ ישראל. (ג) מכיוון שקיים סיכוי רב שמבחינה כלכלית תיכשל ההתיישבות היהודית בתורכיה, עלול הדבר לחזק את התנגדות התורכים להתיישבות יהודית בארץ ישראל, בטענה שהתיישבות יהודים רק מזיקה לאימפריה ולא מסייעת לה. גם אם תהיה הצלחה מסוימת, מאחר שמספר המושבות שיוקמו לא יהיה משמעותי במיוחד, לא יהיה בהן כדי להוכיח כי התיישבות יהודית אכן תורמת להתפתחות הכלכלית של האימפריה. (ד) אין לצפות כי המהגרים יהפכו לכוח פוליטי שיהיה מסוגל להשפיע על ההחלטות של השלטונות, מכיוון שכוח שכזה יכול לבוא רק מזרמי הגירה המגיעים לערים, כפי שהוכיח הניסיון ההיסטורי, ולא מאלה המגיעים להתיישבות חקלאית. (ד) ההתיישבות היהודית בתורכיה לא תצליח. דעת רוב השוללים היתה שהתיישבות חקלאית בסביבות תורכיה ובאנטוליה לא תצליח. טען ליובמן:

...שם לא יהיו אלא ישובים דלים חסרי כל ערך וחשיבות. בעלי הון לא ילכו לשמה. נתבונן נא לישבנו פה שאיננו אומנם מספיק לנו, אבל כמה ממנו עזבו את ארץ ישראל על מנת להשתקע בטורקיה? אפילו משוגעים לא ילכו שמה. כל אלה שבאו לכאן רק לארץ ישראל באו [כלומר: בגלל ארץ ישראל הם באו – י"כ] ואם לא ארץ ישראל הרי אמריקה טובה המנה, הרי טובה ממנה גם קפריסין הקרובה לארץ ישראל ועומדת תחת חסות אנגליה. הן בטורקיה אותם התנאים הרעים כמו פה, אותה הממשלה, אותם המעצורים. 9 פר' לדונם הרי שלמנו גם פה לפני 20 שנה ומדוע לא יעלה גם שם מיד המחיר?

הוסיף טהון:

...ואומנם הישוב באנטוליה לא יוכל להצליח. ישוב קרקעי זקוק להתאמצות יתרה בכל מקום ואינו עולה על נקלה. אם בארץ ישראל הצלחנו פחות או יותר אין זאת אלא מפני שהתרכזו כוחות רבים אבל סכומי הכסף העצומים שהושקעו באנטוליה על ידי וארבורג⁵⁴ הלכו לטמיון. גם כספי יק"א אבדו שם⁵⁵ וכל המושבות במדינה ההיא מה ערכן? למרות שהאדמה נקנתה בזול ואין איפוא יסוד לחשוב כי כח המושבות החדשות יהיה יותר יפה...

54 על פעולתו של וארבורג בייסוד מושבות יהודיות בתורכיה, שנעשתה בעיקר עוד לפני מהפיכת התורכים הצעירים, ראה: העולם, שנה שביעית, כו בכסלו תרע"ד, 25.12.1913, גיליון 48, עמ' 14.

55 זו כנראה אחת הסיבות שיק"א הסכימה לוותר לאגודת נטעים בעניין ריכוז ההתיישבות בתורכיה.

ואכן, היה לדברים אלה גם בסיס במציאות של אותה שנה. מתברר כי התנועה להגירה לתורכיה, שהיקפה היה רב ביותר בשנים 1908–1910, הלכה וקטנה לאחר מכן. בשל קשיים שונים שהמתיישבים החדשים נתקלו בהם, חלק מהם אף חזר לרוסיה. גם מצבה של מסילה חדשה לא היה מעודד ביותר⁵⁶. כמובן, איזונברג מצדו יכול היה להשיב על כך, שבעבר לא היתה ההתיישבות מאורגנת דיה, אך אם אגודת נטעים תיקח על עצמה את העבודה ותבצע זאת באופן מסחרי, שלא כבעבר, ישנו סיכוי שהמפעל אכן יצלח.

המתנגדים הוסיפו, כי מכל הטיעונים האלה עולה המסקנה, שמבחינה פוליטית עדיף לרכז את כל הכוחות והמאמצים בארץ ישראל. וזאת, גם כדי להוכיח לשלטונות התורכים שהתיישבות יהודית תורמת להתפתחותה של הארץ וגם כדי להיות רוב בארץ, ואולי יוכלו להשפיע על השלטונות, כתוצאה מריכוזם הגדול באוכלוסייה⁵⁷.

נוסף על ארבעת הטיעונים המרכזיים הללו טענו השוללים מספר טיעונים נוספים. ההתיישבות היהודית בתורכיה לא תביא להשפעה לאומית של המתיישבים החדשים על האוכלוסייה היהודית הספרדית הקיימת ('... על אחיהם במה ישפיעו המתחזים החדשים, איזה פטריוטיסמוס יהיה ליושבי אנטוליה והרי לא לאומיים ילכו שמה ומה שהבהב עוד בלב האבות הלא דעוך ידעך לגמרי בלב הבנים ובני הבנים...'). כמו כן טענו המתנגדים כי לאגודת נטעים אין ניסיון בהתיישבות מחוץ לארץ ישראל והיא אינה בקיאה בתנאי המקום בקושטא

56 העולם, שנה רביעית, יז אייר תר"ע, 26.5.1910, גיליון 19, עמ' 14; שם, שנה שביעית, כו כסלו תרע"ד, 25.12.1913, גיליון 48, עמ' 14.

57 L2/556 [לעיל, הערה 44]: '...העסקנים הפוליטים בקושטא אומרים כי התרכזות המושבות בארץ ישראל גורמת התנגדות מצד הממשלה הטורקית. אבל אם יש התנגדות כזאת הן לא נסיר אותה על ידי יסוד מושבה אחת או מושבות אחדות מחוץ לארץ ישראל... ואיך אפשר לקרוא לרעיון של יסוד איזו מושבה בסביבות קושטא דיפלומטיה? וכי את עיני הטורקים ננקר? ואיזה טורקים נרמה? היום יאמר לנו איזה ווזיר כי יעשה לנו הנחות בארץ ישראל אם ניסד מושבות באנטוליה והוויזר אשר יקום מחר ישנה את דעתו. סיכלות היא לקרא לדרך זו דיפלומטיה... אותם המתנגדים לשוב יהודי בארץ ישראל יוסיפו להתנגד גם אם יעבדו באנטוליה... רק אם נחדל לגמרי מעבודה בארץ ישראל נסיר אולי את החשש. רמה לא נרמה את הטורקים. מחשבותינו הזרות ברורות להם... איזה ערך ניתן לדעת פשה זה או איש גדול זה? היום הוא אתנו ומחר ממנו והלאה... איזה ערך יש עתה לדעות פוליטיות בארץ שאין בה עתה שום פוליטיקה... אם לשוב כשהוא לעצמו, יש מקומות יותר נוחים, אבל הצלח לא יצלח גם שם, אפילו פה שהעם מוסר את נפשו על הארץ, עוד לא הצלחנו כל כך ומה גם בטורקיה, שם גם לא נוכל להראות מעשים אשר יראו לנו כבוד כמו מעשינו פה הכולטים לעיני כל הבא מקושטא... הן תמימות יתרה היא לחשוב כי לשוב באנטוליה תהא השפעה על הממשלה... כמה מושבות נוכל ליסד שם? וכמה עלה בידנו ליסד במשך 30 שנה בארץ ישראל – ארץ אשר שום קורבן לא היה יקר בעינינו? כי עבודה קוליניאלית לא תעשה על נקלה בשום מקום ומה גם בטורקיה ולאיו השפעה נוכל לקוות... אין לתת ערך מדיני וחשיבות מיוחדת להגירה זו ואין ללמוד עליה מהגירה שבארצות אחרות, שם הולכים לערים רבבות רבבות וכאן הולכים לכפרים משפחות בודדות. ישוב עירוני כזה יוכל אולי להיות לנו במשך הימים לכת משפיע ומועיל אך לא ישוב קרקעי באנטוליה... יש אולי השפעה על הממשלה לסנטורים יהודיים ואינטליגנציה יהודית אך לא לשוב קרקעי... ישוב קרקעי באנטוליה אך הזק יזיק לנו... אך הישוב שם רק יקלקל לנו... עלינו אך לרכז את כל כוחותינו פה... כאשר נתחזק בארץ ובנינו יגדלו וישכילו תהא פעולתנו מורגשת אבל מה יהיה כוחינו אם נהיה מפוזרים בכל פינות טורקיה הנידחות...!'

ובאנטוליה, ומשום כך עליה להשאיר את ההתיישבות שם לחברות היהודיות הגדולות, שצברו כבר ניסיון ביישובם של יהודים במקומות שונים בעולם.

כאמור, תמכו גלוסקין ודיונגוף ברעיון ההתיישבות בסביבות קושטא ובאנטוליה. גלוסקין לא נימק את דבריו וסמך את ידיו על נימוקיו של אייזנברג. דיונגוף שם את הדגש בדבריו על ההשפעה הפוליטית שאמורה להיות ליהודים על השלטונות התורכים, אם הם יהיו אחוזי נכבד מהאוכלוסייה בתורכיה. כראיה לדבריו הצביע דיונגוף על ההשפעה שיש למהגרים היהודים באמריקה על החיים הפוליטיים שם. לכן, טען דיונגוף, יש להפנות את זרמי ההגירה היהודית לתורכיה, מה גם שחשש הטמיעה בארץ זו קטן יותר.

באסיפה שכנסו אייזנברג ורופין (ראה לעיל) לא הרבה דיונגוף בדברים, אלא הפנה את הנוכחים למאמרו בנושא שהתפרסם בעיתון העומר, בשנת 1909⁵⁸. במאמרו זה דן דיונגוף בעיקר בתועלת הפוליטית שתצמח ליישוב בארץ ישראל כתוצאה מההתיישבות בתורכיה, ובכך שההתיישבות שם תהיה פרוזדור להתיישבות בארץ ישראל. חלק מהדברים נאמרו באסיפה בצורה דומה על ידי אייזנברג, אך במאמרו שם דיונגוף את הדגש על נקודות שונות:

...אין ספק שארץ טורקיה יכולה להיות לנו גם דרך טובה וישרה לארץ ישראל! [סימן קריאה במקור – י"כ]. קירבת המקום והאיחוד המדיני [הדגשה שלי – י"כ] שבין ארץ אבותינו וארץ טורקיה דבר הוא, ואם יכנסו הרבה מאחינו לארץ טורקיה בתור נתינים ואזרחי הארץ – הרי יגדל גם כוחינו ותעצם השפעתנו בה בתופסינו מקום חשוב בין העמים אשר בקירבה. ואז יש גם תקווה יותר גדולה לדרישתנו ביחס לארץ אבותינו. אם רק ניוכור דבר זה, שאי אפשר במישטר קונסטיטוציוני לאסור על יהודים עותמנים מהתיישב באיזה חבל ארץ שהוא בטורקיה, נבין עד כמה התיישבותנו בארץ זו יכולה להיות פרוזדור לארץ ישראל, פרוזדור, שאיננו משל לאוגנדה או לשאר הארצות... וישוב ישראלי חשוב בארצות טורקיה כשהוא לעצמו, כלום אין לו ערך לאומי גדול? נזכור נא כי ישוב זה אינו יכול להיות בעינינו כאבר שנחתך מן הגוף הישראלי כולו הנתון בראשו ורובו בארצות ארופה. זה לא יהיה דומה כלל לישוב ארגנטינה, קנדה ואפריקה הדרומית. המרכז הזה הלא בתוכנו יהיה יושב, קרוב וקשור למרכזים הרוחניים שלנו בארצות אירופה ומושפע ביחוד על ידי המקום הקדוש לנו שאנו רוצים לעשותו מרכז של תחיה רוחנית לכל העם – ארץ אבותינו... וקרקעות יש בארץ טורקיה, קרקעות שיהיו גם נתינים חנם למתישבים ועליהם יתפתח נא חלק גדול מהאמיגרנטים שלנו בתור מפלגת איכרים, עובדי אדמה, בעלי בתים כפריים ופרמרים כמו באמריקה. ישוב יהודי כזה אם יתפתח בארץ טורקיה בכלל, הוא הוא אשר בכוחו להבריא לנו, להוליד ולהוציא מקירבו ישוב חזק ומובטח גם בארץ ישראל, ישוב שיהיה כמגדל המאיר על תפוצות עמנו...⁵⁹

נוסיף כי באסיפה ציין דיונגוף, שהוא מסכים שטיפול בהתיישבות היהודית בתורכיה איננו

58 העומר, שנה שנייה, 1904, חוברת ב, עמ' 22–23.

59 שם.

מתאים לאגודת נטעים בשל אמצעייה הדלים. פעולה זו צריכה להיעשות על ידי חברה גדולה ובעלת אמצעים. כן טען דיונגוף, שרוב הנוכחים באסיפה מתנגדים לרעיון ההתיישבות בתורכיה, ואין הם מייצגים את דעת הקהל הארץ ישראלית, ולכן המליץ לכנס אסיפה גדולה ומייצגת יותר.

רופין שלל בעיקרון את הפניית זרמי ההגירה לעבר אנטוליה וייסוד התיישבות המונית שם, וזאת הן מכיוון שלא האמין בהצלחת ההתיישבות שם והן משום שטען שתהיה זו 'תמימות להאמין אשר רמה ירמו אם ייסדו שם איזו מושבות אחדות ועל ידי זה ישפיעו עלייה [הממשלה התורכית] שתקל את העבודה בארץ ישראל...'. ואף ייתכן, שרופין הסכים לרוב נימוקיהם של שאר השוללים, אך יחד עם זאת, טען שיש בהחלט מקום להקים מושבה אחת או שתיים בקרבת קושטא, קרוב לעיניהם של השלטונות:

... כדי שיראו בעלי השלטון מה זו מושבה עברית ואיזו חידושים ותיקונים יוכלו היהודים להכניס בארץ ישראל... יסוד מושבה באנטוליה אין איפוא שאלת אוגנדה כי אם כלי זין אשר נותנים אנחנו ביד באי כוחינו בקושטא אשר אם תצליח ובאמצעים מוגבלים יוכלו להראות לכל איש מה גדולה הטובה שתצא לטורקיה מהישוב היהודי ...

כהוכחה לדבריו, שיש תועלת בהקמת מושבה או שתיים, תיאר רופין את ארבעת המושבות הגרמניות שבארץ ישראל, אשר 'מפני שהיו מצוינות מאד, עושה גם המספר הקטן הזה רושם כביר על כל איש המבקר אותן ומנחיל שם טוב לישוב הגרמני בכלל...'.⁶⁰

על פי דעת הרוב קבעה האסיפה שלא לתת לאגודת נטעים כל הכשר לסייע להתיישבות כלשהי בתורכיה. על פי הבטחתו קיבל אייזנברג את הכרעת האסיפה, וכך נסתם הגולל על תוכניותיה של האגודה לארגן ולרכז את ההתיישבות היהודית בסביבות קושטא ובאנטוליה, ועל התוכנית להקמת 'הסוכנות הקרקעית המשפטית'⁶⁰. נוסף ונאמר, כי שבועות מספר לאחר קיום אותה אסיפה, הגיעו לאוסישקין ידיעות מקוטעות על כוונתה של אגודת נטעים לעבוד בקושטא ובאנטוליה. אוסישקין כינה את התוכנית 'אוגנדה חדשה', ויצא בחריפות רבה נגדה. הוא אף איים כי אם אגודת נטעים תבצע את תוכניתה, הוא יפעל להשפיע על החברים הרוסים באגודה (שחלקם הצטרפו לאגודה בהשפעתו), ועל אחרים, למחות בתוקף ולהפריע לביצוע התוכנית⁶¹. במכתב תשובה פירט אייזנברג את השתלשלות העניינים, והודיע כי ממילא קיבלה האגודה את הכרעת האסיפה הכללית של עסקני היישוב שלא לפעול בתורכיה⁶².

60 ראה לעיל, הערה 53. וכן אצ"מ, תיק מס' A208/6, מכתב מאת אייזנברג אל פרומקין מיום כד אלול תרע"ב.

61 אצ"מ, תיק מס' A208/16/1, מכתב מאת אוסישקין אל אייזנברג מערב סוכות תרע"ג.

62 אצ"מ, תיק מס' A24/63/5/1, מכתב מאת אייזנברג אל אוסישקין מיום ה חשוון תרע"ג.

ה

לתוכניתה של האגודה לעבוד בתורכיה קמו מתנגדים רבים. גם אם נקבל את דעותיהם של המתנגדים לתוכנית, תהיינה הסיבות לכך אשר תהיינה, אין ספק שאגודת נטעים לא ראתה בביצוע ההתיישבות בתורכיה מטרה עסקית-מסחרית גרידא. היא אף הדגישה שאסור שהעבודה בתורכיה תיעשה על חשבון ההתיישבות בארץ ישראל או על חשבון המאמצים המוקדשים לעבודה בארץ ישראל בכלל ועל ידי אגודת נטעים בפרט. עיקר כוונתה בביצוע ההתיישבות בתורכיה היתה לאפשר את הרחבת ההתיישבות בארץ ישראל. מכאן שתוכניתה של אגודת נטעים נבדלה במהותה מתוכניות 'טריטוריאליסטיות' נוסח אלו של יטא"ו (JTO) או איק"א (AJKO), שרווחו באותו זמן⁶³.

העיקרון המנחה בתפיסתה ההתיישבותית-ציונית של אגודת נטעים היה הבטחת 'הריאליה היישובית' בארץ ישראל, דהיינו הבטחת התנאים שפעולת ההתיישבות בארץ ישראל תוכל להמשיך ולהתרחב על בסיס מוצק. כבעלת 'אוריינטאציה עות'מאנית' מאז ומתמיד טענה האגודה, שהואיל וההתיישבות בתורכיה לא רק שיכולה לסייע, אלא במידה לא קטנה היא גם תנאי להמשך הפעולה בארץ ישראל, יש לבצע גם אותה. איזנברג לא שלל את הרעיון הציוני של ריכוז הכוחות בארץ ישראל; ההיפך הוא הנכון. אך הוא טען שיש להשלים עם המציאות שלא כל הכוחות רוצים להגיע לארץ ישראל, ושאינו לוותר על הכוחות המהגרים לארצות שמעבר לים אלא לנצלם לטובת ההתיישבות בארץ ישראל (כלומר, שיהגרו במקום זאת לתורכיה). אין ספק שגם הוא (בדומה לדיזנגוף) קיווה כי בסופו של דבר תשמש תורכיה פרוזדור שיביא לריכוז כל הכוחות בארץ ישראל. דומה שאגודת נטעים ראתה בעבודה בתורכיה צורך השעה בלבד, כשם שראתה ב'עבודה המעורבת' צורך השעה להבטחת עתידה של ההתיישבות היהודית בארץ.

דומה כי שוללי התוכנית חששו, מעבר לטענותיהם לגופו של עניין, מפל דבר שיש בו אפילו ריח של 'טריטוריאליזם' ו'קומפרומיזם' אליבא דידם. ייתכן שיותר מאשר מזיכרון פרשת 'אוגנדה', הושפע חשש זה מהתפתחותה של חברה טריטוריאליסטית חדשה יחסית, חברת איק"א⁶⁴, בראשותו של ד"ר א' נוסיג⁶⁵.

קשה להעריך האם היתה תוכנית ההתיישבות של אגודת נטעים בתורכיה 'תמימות פוליטית' או לא. אולם אין ספק, שהאגודה והתומכים בתוכניתה היו ערים לנקודות שהועלו בנושא מצד השוללים, אך לא קיבלו אותן, מאחר שהתוכנית אליבא דידם היתה חלק מדרך

63 על התנועות הטריטוריאליזם ראה למשל A. G. Duker, 'Jewish Territorialism: An Historical Sketch', in: *Contemporary Jewish Record*, II (March-April 1939), pp. 14-30; וכן ראה א"ק רבינוביץ, 'טריטוריאליזם', האנציקלופדיה העברית, יח (תשכ"ו), עמ' 983-986. על י"טא ראה גם מאמרו של אבני (לעיל, הערה 1), עמ' 69-87. על איק"א ראה אצל: A. Böhm, *Die Zionistische Bewegung*, I, Tel Aviv 1935, pp. 495-496, 607; וכן במאמרו של מ' אליאב, 'פתחת רפיח בתולדות ההתיישבות היהודית', קתדרה, 3 (1977), עמ' 140 ואילך.

64 על חברת איק"א ראה בהערה הקודמת, וכן כץ (לעיל, הערה 9), עמ' 326-327. נוסף כי איק"א סייעה בייסוד האחוזה כפר אוריה בשנת 1913.

65 על נוסיג ראה בהרחבה במאמרו של: S. Almog, 'Alfred Nossing: A Reappraisal', *Studies in Zionism*, VII (1983), pp. 1-29.

פוליטית כללית ורחבה, שלדעתם היה על הציונות בכלל ועל ההתיישבות היהודית בפרט לנקוט ביחס לתורכיה: השגת המטרות הציוניות בארץ ישראל תהיה אפשרית רק במסגרת הפעלת דרך מדינית כוללת, שאנו קראנו לה 'האוריינטאציה העות'מאנית'. החולקים עליהם לא האמינו בתועלת המדינית של 'האוריינטאציה העות'מאנית'. המחלוקת על תוכנית ההתיישבות בתורכיה היתה איפוא ביסודה גם מחלוקת על מדיניות רצויה ביחס לשלטונות התורכים.

'פרשת תורכיה' חושפת איפוא שתי גישות בציונות ביחס להתיישבות ציונית מחוץ לארץ ישראל: (א) הגישה של אגודת נטעים, שראתה בהתיישבות מחוץ לתחומי ארץ ישראל דרך להשגת יעדים פוליטיים לטובת הרחבת מפעל ההתיישבות בארץ ישראל. אף כך היא הגישה של תומכי התוכנית מצד הממסד הציוני. גישתם זו נבעה מכישלון המגעים המדיניים עם התורכים הצעירים, ועקב כך יצרה אצלם פתיחות לרעיונות שיש בהם לקדם את העניין הציוני בארץ ישראל. (ב) גישתם של רוב העסקנים הציונים הארץ ישראליים, אשר שללו מכל וכל התיישבות ציונית שלא בארץ ישראל גופא.

נספח

מכתבו של א' אייזנברג אל י"ל מגנס, מארס 1912

(אצ"מ 199/41 A)*

אדון נכבד,

במלואים לדברים שדברנו בעפ' [=בעל פה] ביפו אדות ישוב קרקעי של יהודים בתורקיה בכלל וסביב קושטא בפרט הנני להוציא לו בכתב כבקשתו את הדברים האלה.

חפצי לברר. א) כי יש מקום בתורקיה לישוב קרקעי של יהודים ומפני כי הגירה יהודית תוכל להביא תועלת מרבה לממשלת תוגרמה נוכל לחשב על עזרתה ותמיכתה הרהבה של הממשלה, כמוכן אחרי שיוסרו חשדים ידועים החוסמים את הדרך לפנינו.

(ב) כי מצד היהודים ישנה גם האפשרות וגם הצורך לגשם [=להגשים] בפעל את התכנית של הישוב הקרקעי בארץ תורקיה.

(ג) כי ישוב קרקעי כזה לכד שלא יוכל בשום אופן להחשב כעומד כצר בפני הישוב באי'. התישבות יהודים בתורקיה תדחף מהר קדימה את הישוב הנזכר ועוד יותר התישבת זו היא דבר הכרחי ונחוץ לבטחון התקדמות הישוב באי'.

* המכתב במקורו נשלח מודפס במכונת כתיבה, אך למרות זאת יש בו שיבושים. לנוחות הקורא הוספתי ניקוד חלקי וסימני פיסוק. הכתיב החסר נשאר כבמקור-י"כ.

חסרון באנשים וכסף שהובלט כל כך בכל המקצועות השונים של ההנהגה המדע והכלכלה בתורקיה תיכף אחרי שנתפרסמה בה הקונסטיטוציה לפני כארבע שנים חסרון זה מרגש ביותר במקצוע עבודת האדמה. היו ימים ותורקיה הספיקה [סיפקה] מזון לכמה מארצות חוץ עד כי לחלקים ידועים של ארצה יצאה מוניטין שלהן באוצרות דגן. כהיום אך על אחוז קטן ממאה של אדמת תורקיה יעלה החורש בשעה שכל יתר הקרקע עומד שממה ואין עובד וזורע. הדברים הגיעו לידי כך שהממשלה הצעירה ראתה את עצמה מכרחה להביא אנשים מהחוץ ולהושיב אותם על הקרקע. בעזרת הכסף שהולכת היא ומשיגה בהלוואה גכ' מהחוץ היא שמה את לבה בשורה הראשונה אל המחמדים שבארצות אשר היו מתחלה תחת ממשלתה והתחילה להביא אל ארצה אימיגרנטים מרומניה בולגריה צ'רקסים ותתרים וכ', בשורה השניה באו היהודים שמרוסיה ורומניה. ההתיישבות של המחמדים הנוכחים עולה לתורקיה בכסף תועפות. עוברים את ארצם ובאים לתורקיה רק העניים המרוודים שאין להם כלום ורק עוברים הם את הגבולים הגם מוטלים כבר לגמרי על הממשלה שמכרחה היא להשביע את רעבונם בלחם וגבינה מהיום הראשון. את האדמה הדרושה להתיישבות מכרחה היא לקנות בכסף מלא מאדונים קשים אשר בימי ממשלת העריצות הצליח בידם להעביר כמה וכמה עשרות אלפים הקטר אדמה על שמם באופן חקי שאין להשכיחו. באוצר המצומצם של הממשלה תופשים שני המיליון המיועדים בשביל ההתיישבות מקום חשוב מאד ורק מעט מזער אפשר לעשות בסכום הדל הזה אשר גם הוא מושג בתנאים קשים.

הממשלה הצעירה נוכחה לדעת כי שונים יהיו הדברים לגמרי בהגירה יהודית. 'לנו דרושים ידים עובדות וכסף ושני הדברים האלה ישנם ליהודים'—כלל זה הלך והתברר יותר ויותר בקרב שדרות המנהיגים החדשים. היהודים אם יבאו להתישב בתורקיה לא יבואו בחסר כל ובכל אופן לא יטילו את עצמם על הצבור כבר מהרגע הראשון. היותר עניי שביהודים יביא אתו הון פחות או יותר קטן וידועים הם שמאחורי היהודים העניים האלה עומדים מוסדות הכסף של היהודים והיחידים העשירים של עם ישראל. המהגרים היהודים יסתפקו בזה שתפתח להם הממשלה את שעריה לרחבה ותפטור אותם איזו עשרות שנים ממסים ותשלומים. לבד זה ברור למדי כי התועלת שתהיה לארץ מהתיישבות היהודים חשובה על אחת עשר מעל זו של המחמדים. לכן אנו שומעים עוד בזמן הראשון של התפרסמות החושמה את ראשי מנהיגי הממשלה הצעירה כאחמד ריזה ביי מי שהיה ראש הפרלמנט, חילמי פשה בי שהיה הויזיר הגדול ואחרים מדברים לטובת הגירה המונית של יהודים בתורקיה. נזים בי, רוח החיה במפלגת ה'אחדות וקדמה' ומנהל את תנועת ההתיישבות, באר או באפן רשמי כי רק על גדות נהר הורדר במקדוניה לבד נכונה המפלגה להושיב מאתיים אלף יהודים בין חצי מיליון מתמדים. אם עד היום לא נעשה דבר חשוב בעניין זה הנה אשמים מצד אחד המצב המסבך והקשה שבו נמצאה הארץ בשנים האחרונות ומצד שני אנו היהודים בעצמנו שלא הראינו פנים לדבר, אך במשך השנים האחרונות היתה לנו ההזדמנות להוכיח כי מביטה הממשלה בעין טובה על כל אלה הבאים מחוץ' להאחוז בתורקיה על הקרקע. טרם כל עלינו להניח יסוד זה, כי בדברנו אדות הגירת רוסים ורומנים לתרכיה, אין אנו חושבים את אלה היהודים המהגרים לארץ ישראל, אשר עלינו לתמוך בהם כמוכר ככל כח ולהקל עליהם את חפצם, כי אם עיקר חפצם הוא למשוך אל המזרח את אלה האלפים והרבבות מבני עמנו המוכרחים שנה שנה לעזוב את ארצם לנוע ולנווד על פני התבל הגדול ולחפש להם בית חדש בארצות הברית של אמריקה, בארגנטינה ובברזיליה, באפריקה ובאוסטרליה.

כידוע לא כל אלה המוכרחים לעזוב את רוסיה ורומניה יכולים להתישב בארץ־ישראל, במקום שתנאי הישוב הולכים ונהיים יותר קשים מיום ליום, בארץ [=בארץ ישראל] יכולים לדבר לפי שעה רק מהתיישבות קרקעית, אולם מחיר הקרקע הוא כיום פי חמש ממה שהיה לפני עשרים, עשרים וחמש שנה. את אדמת ראשון

לציון למשל, קנו בשבע פר' הדונם, את אדמת רחובות בעשר, כיום הננו שמחים אם נוכל להשיג אדמה בחמשים ששים פרנק הדונם, והיה מעשה בימים האחרונים כי שלמו מאה פרנק לדונם על גבול ראשון לציון, בעד אדמה שאינה עולה בטובה על האדמה ששלמו בשבילה שבע פרנקים. בכל זאת מי שיש בו היכלת והרצון לבא להאחו בארץ ישראל בא ומתאחו למרות התנאים הקשים, ויבא גם אז אפילו אם ימצא בתורקיה בכלל אפשרות להתישב בתנאים יותר נוחים. אולם כל אלה האלפים אשר אמצעיהם לא מרשים להם ללכת ארצה ישראל במקום לגוד מעבר לים הגדול, הטוב טוב יהיה, גם בכלל וגם בפרט, אם ימצאו האפשרות להתישב בתורקיה.

לא נדבר על החלקים שבפנים הארץ, מסביב קושטא לבד יכולים עשרות אלפים יהודים להאחו על הקרקע, וקושטא רחוקה רק מרחק שתיים עשרה שעה מרומניא ומרחק עשרים וארבע שעה מרוסיא. בהוצאות הדרך שעולה למשפחה הנסיעה לארגנטינא תוכל המשפחה לכסות על כל הוצאות ההתיישבות בטורקיה, עוד יתרון להתיישבות סביב קושטא כי יוכל בעל משפחה לבא לבדו ולסדר את עניני להכין את שדהו, ולבנות את ביתו ואח"כ לשוב להביא את משפחתו אל המוכן.

וזה אשר נרויח על ידי התיישבות יהודים בתורקיה.

(א) נטיב להפטר שבמקום לגוד לארצות רחוקות ולהוציא הוצאות מיותרות יכל להאחו בנקל בתנאים נוחים ובאין קושי במקום קרוב, ובטוח שלא יסכול בו משנאת הזת ומהגבלות מדיניות.

(ב) נברא מרכז חדש להמהגרים, ונסב את זרם ההגירה מהמרכזים הצרים הקודמים.

(ג) ישוב קרקעי יגרור אחריו המונים מהגרים בעלי מלאכה וסוחרים אל תוך הערים עצמן. ערים כקושטא וכסלוניק וכסמנא [=איזמיר] יכולות לקבל אל תוכן עוד מאת אלפים יהודים, ואם יתסדר ישוב קרקעי של יהודים סביב הערים האלו, ויעשו הצעדים הנחוצים להסתדרות הדבר, אין ספק כי במשך שנות מספר יבואו יהודים למאות ולאלפים מרוסיא ומרומניא ומארצות אחרות וימצאו מחיתן בכבוד בתורקיה.

(ד) ישוב קרקעי סביב הערים שבהן ידות גדולות מבני עמנו יפעל לקרב אלינו את אחינו הספרדים, להשפיע עליהם מרוחנו, ולהערים משעתם הלטרנית[?] כפי שהורה לנו כבר הנסיון בארץ ישראל(י) מושבה עברית אחת, סביב עיר שיש בה עדה יהודית תפעל על העדה בחמר וברוח הרבה יותר מאשר אפשר לפעול על ידי עתונים ונאמים ושאר מיני אגטיציה.

(ה) והעקר כי ישוב קרקעי בתורקיה מחוץ לארץ ישראל יחזק את מעמדנו הפוליטי ויקדם את עבודתנו בארץ ישראל עצמה. אנחנו נוכיח בזה לממשלה במעשים כי אין לפנינו כל מחשבה זרה ואין בדעתנו להתרכז ולהתבצר בחלק אחד דוקא מהארץ. ואם יסדו מושבות אחדות סביב עיר הבירה, והממשלה תכנח מקרוב מהתועלת שיביא להארץ, מכננתינו הטובה ומנאמנותנו, תסיר בטח את המכשולים ששמה בפנינו בארץ ישראל. אין הממשלה מתנגדת לישוב היהודים בפלשתינה רק מפני החשד, וכמה מהעומדים בראש הממשלה הטורקית הצעירה הודיעו באפנים שונים כי אין הממשלה נגד התיישבות יהודים בפלשתינה בתנאי שיתישבו היהודים גם במקומות אחרים של הארץ. ואתנו היה מעשה שיוכית, 'אגדת נטעים' עשתה לפני כארבע שנים את הצעדים הדרושים להאשר-מטעם הממשלה, ולמרות עבודה כבירה במשך שנה שלמה, החזירה הממשלה אחור את בקשתנו מפני כי על פי התקנות היה חוג פעולת האגדה בסוריא ופלשתינה, וזה עורר חשד, אז שנינו את התקנות והרחבנו את חוג פעלתנו על כל ארץ טורקיה, והרשות נתנה, וכיום אנו עובדים בגלוי ובאופן חקי ובזכויות רחבות גם בסוריא ופלשתינה שאינם נבדלים מחלקים אחרים של הארץ.

ישוב יהודי בטורקיה לבד שלא יזיק לישוב ארץ ישראל, עוד יוכל לחזק ולבצר את הישוב האחרון, ובכלל ישרת לנו הישוב בטורקיה להשיג את מטרתינו הלאומיות, הרבה עמלים והרבה משתוקקים לכבוש את קהלות

המזרח, וזה הלא ברור כי אין לתאר לנו השפעה יתר טובה על הספרדים מאשר לבא לשבת בתוכם, להתקרב אל חייהם ומנהגיהם, ולקרבתם אל חיינו ומנהגינו. עם האלפים החדשים שיבואו מרוסיה ומרומניה נשיג לנו את עשרות האלפים הנמצאים כבר בארץ זה מאות בשנים. בלי משים יפעל הישוב החדש בתורקיה לעורר בקרב הספרדים את התשוקה לחיים בריאים, ואת רגשי ההכרה העצמית, והרבה יוכלו אחר כך לעזרנו בהגשמת רעיוננו הלאומי.

מנקודת מבט זה ומנקודת מבט התבצרות הישוב בארץ ישראל, יצא לנו כי ישוב קרקעי של יהודים סביב קושטא בפרט, ובשאר חלקי טורקיה בכלל, הוא דבר הכרחי.

עד עתה דברתי להלכה, כעת אוכיח למעשה כי מכל הצדדים אין כל פגיעה להתישבות קרקעית בתרכיה, וביחוד בין יהודי רוסיה ורומניה ישנה דרישה גדולה לבא ולהאחז בטרכיה וביחוד סביב העיר קושטא.

כבר תיכף אחרי הכרות החפשי בתורקיה, התחילה התנועה ברוסיה ורומניה לבא לקושטא, קבוצות קבוצות נתאחדו וישלחו ציירים לתור להם אדמה טובה ולהכין את כל הדורש להתישבות. ולמרות כל המכשולים הרבים והקשים שפגשו בדרכם, כפי שאבאר לקמן, נוסדה כבר מושבה היהודית הראשונה במרחק שלש שעות מעיר הבירה, אחוזות אחדות נקנו על ידי יהודים פרטים מרומניה ועוד קניות אחדות עומדות להגמר.

בין אלה שבאו באחרונה לקושטא נמצאים גם שלוחים מאחינו עובדי האדמה בבסרביא שברוסיה. תנאי הישיבה בבסרביא מתקשים מיום ליום, וקשה כבר כח הסבל. מיום ליום שמים מכשולים חדשים למנוע את היהודים גם מחכירת אדמה, וידוע לנו כבר משלשת אלפי משפחות עובדי אדמה הנכונות לעקור את דירתן ולבא להאחז על הקרקע סביב קושטא. בשגם שבהשכר שמשלמים בבסרביא דמי חכירה לשנה אחת, יכולים הם לקנות בטורקיה אדמה לצמיתות.

והאדמה שמסביב קושטא היא טובה מאד. בראשונה צריך הישוב להעשות במרחק עשר-שנים עשרה שעות סביב קושטא לכל עבריה גם על הצד האזיאטי וגם על הצד האירופי. כשינסד ישוב חזק במקומות האלה יהיה אפשר להכנס הלאה לפנים הארץ, האדמה פוריה מאד ומסגלה ביחוד לזריעה ולמרעה. יש גם כר נרחב לנטיעות, ושאר מקצועות עבודת האדמה. מחיר האדמה הטובה ערך 12-10 פרנק הדונם (ערך אלף מטר מרובעים). אדמה להמכר ישנה כעת לרוב, במשך שישה החדשים האחרונים לבד הציעו למרכוננו בקושטא קרקעות שונות במספר של ערך ארבע מאות אלף דונם.

ואולם למרות כל אלה נעשה עד היום אך מעט בערך, זהו רק מחסרון מוסד בן-סמך שיקבל את הסתדרות הדבר בידו.

היהודים הרוסים או הרומנים שבאים לקושטא אי-אפשר להם להגיע לידי תכלית גם בקניה היתר קלה והיותר פשוטה, מפני שהם לא מבינים את שפת הארץ ואת תנאי המקום. בעל כרחם הם נופלים בידי סרסורים ואנשים רעים המרחיקים אותם מעל המטרה ומוצצים את לשדם. ידוע לנו מכמה צירים שישבו בקושטא שנה שלמה הוציאו הוצאות מרובות ולא עלה בידם כלום.

מספר אנשים מתאחדים למשל ברוסיה ושולחים שנים שלשה ולפעמים חמשה שלוחים לתור להם אדמה טובה. באופן כזה יאירע כי באים לקושטא צירים ממקומות שונים וצירי המקום האחרים אינם מכירים את צירי המקום השני ונזהרים איש בפני אחיו, באופן כזה מקלקלים אלה את מעשי אלה וכל אחד עובד באופן אי ישר נגד האינטרסים שלו, הוא בעצמו, מפני כי הסרסורים והמוכרים רואים לפניהם קונים שונים ויש מקום לפניהם להעלות את השער מיום ליום. משא ומתן שבתנאים אחרים צריך להארץ ימים אחדים, נמשך חדשים שלמים מפני שנוי השפות וחסר ההבנה בין בני רוסיה והתורקים.

יש אשר הצירים בעצמם אינם יכולים בינם לבין עצמם לבא לידי הסכם, ושבים הם מבלי למלאות את

שליחותם, או שקוראים הם גם את שולחיהם, ואז עוד יותר קשה להשגה הסכם, והמחיר עולה בראות המוכר קונים חדשים.

מפני כי אין הקונים בקיאים בחקי הארץ, יש אשר חדשים רבים הם נושאים ונותנים עם איש אשר אין לו כלל הזכות למכירת הקרקע המדוברת.

ומפני כל אותם הטעמים, גם כשנעשית כבר איזו קניה, יש בה מגרעות רבות וקניה אחת שנעשית שלא כהוגן פועלת לרעה על כל מהלך הדברים.

הנה למשל המושבה החדשה שהזכרתי למעלה. בעל הקרקע הבטיח לתת להקונים נחלה של 135.000 דונם, ועל סכום דונמים כזה נעשה המקח. רק אחרי הגמר כל הפורמליות של הקניה הלכו למזוד ומצאו רק השליש – ערך 40–45000 דונם ואדמה זו שנקנתה אינה מהמעולה שבקרקעות.

וכל זה מחוסר הסתדרות חזקה.

מהרבה צדדים פנו אל אגדתנו בדרישה שתקבל עליה את סדור הדבר. הודות לנסינה הרב שרכשה לה בארץ במשך שנות קיומה, אודות בקיאותה בטיב האדמה, באקלימה של הארץ, בתנאים הפוליטיים ובמנהגי התושבים, הודות להוכחות הרחבות שנתנו לה מטעם הממשלה הטורקית, תוכל אגדתנו לקבל עליה את הדבר, ומפני כי מרגישים אנו היטב בנחיצות הדבר, ובעיקר מפני כי נוכחנו שעבודה זו בחול' וארץ ישראל הכרחית היא כדאי [=כדי] לאפשר את העבודה בתוך ארץ ישראל, נכונה אגדתנו לקבל עליה את סדור ההגירה הזאת, אם תשיג את עזרת הכספים הנחוצה מן החוץ.

יש לנו בקושטא אנשים משלנו, מטובי אחינו אזרחי הארץ, אשר הודות להם נוכל בלי קולי קולות לקנות את הקרקעות היתר משובחות במחירים היותר נוחים ואנחנו נדע לבחור תמיד במקומות המסוגלים ביותר לבני חוץ לארץ הן מצד הפוליטי והן מצד האקלימי וכי'. את האדמה שנקנה נכין לישוב, נחלקה לחלקים נבנה את הבתים הראשונים וניסד את הישוב, נסדר את עניני הצבור והיהודים שיבאו מרוסיא ימצאו לפניהם הכל מן המוכן בלי אשר אבדו כסף יותר ואין רב בתוחלת ממושכה.

העזרה שתנתן להמהגרים לא תהיה בשום אופן עזרה פילנתרופית כי אם עזרה מסחרית מעשית. אולם אין מהמהגרים יכולים לשלם בבת אחת את מחיר כל הקרקע אחרי אשר יש להם עוד הוצאות רבות כמו בנין בית, השגת מכשירים ובהמות ומחית השנה הראשונה, לכן עלינו לתת להם האפשרות כי יוכלו להשיג את הקרקע בתשלומים לשיעורים במשך שנים ידועות, בתנאי שישלמו חלק אחד, נאמר הרבית [צ"ל: הרביעית] או השליש במוקדם.

מהקרן היסודי שלנו לאמר מכסף בעלי מניותנו לא נוכל להקציב אף חלק קטן למטרה זו, אחרי שהוקדש לתחילה מאת בעליהם לשם ישוב ארץ ישראל. אכן יש בקרב חברנו רבים החפצים להשתתף בכסף חדש גם בעבודה סביב קושטא מפני הטעמים הנזכרים, ועם הכסף הזה של החברים נכין את הקרקע, נמדד את הישוב ומן החוץ דרוש לנו כסף בשביל קניית קרקעות.

הכסף שמשקיעים בקרקע הוא תמיד בטוח, ולכן הננו מקוים כי נוכל להשיג בנקלה את הסכומים הדרושים לכך. אנחנו נקבל עלינו את סדור כל הענינים והתשלומים עם המתאזנים על הקרקע. באופן שהמלוים לא יהיו להם דברים רק עם חברתנו, חברת מניות בקרן יסודי של 50.000 לירא טורקית, מאשר [מאושרת] מאת הממשלה העומדת תחת השגחתה.

אנחנו חושבים להתחיל לעצ' [לעת עתה] בחצי מיליון פרנק, ואבקשו להשיג לנו הסך הזה או חלק ממנו מאחד מאדרי הכסף שלנו בנזירק. את הסך הזה נשקיע רק בקרקע, ונבטיח להשיבו בשיעורים שנתיים במשך 10–12 שנה, עם רוחים של 3%. את שאר הכסף שדרוש בשביל ההכנה, ההוצאות וכדומה, נשיג כאמור מבין

חברנו ולכן אין להנותן הכסף לחשוש פן יאבד אף חלק קטן מכספו. כמובן הננו להבטיח להמלוה את התשלומים באופן חקי. אם תהיה האפשרות לקנות האדמה על שמו מה טוב, ואם לא נוכל בכל אופן למשכן את הקרקעות על שמו.

הנני מקוה כי דיים כל הטעמים שמסרתי עם מכתבי זה להוכיח לכבודו מנחיצות ישוב קרקעי של יהודים סביב קושטא. ומקוה אני יחד כי בתנאים האלה יעתרו גם אחינו בעלי ההון להצעה זאת ויוכל בנקלה להשיג בנויארק את החצי המליון הנדרש.

בסוף חדש יוני עלי להיות בקושטא, ומה טוב יהיה אם יוכל להמציא לי את תשובתו ההחלטית עד הזמן ההוא, ואז אוכל להתחיל בקושטא בהכנות הדרושות.

ברגשי כבוד

[א' אייזנברג]